לקראת מזרח תיכון גרעיני?

יואל גוז׳נסקי וגליה לינדנשטראוס

מקבלי החלטות, כמו גם מומחים בישראל ובעולם, טוענים כי החזקה של נשק גרעיני בידי איראן תוביל להרחבת התפוצה הגרעינית במזרח התיכון וליצירת מערכת גרעינית רב־קוטבית באזור.[1] מי שנתפשות כמועמדות הראשיות לפנות לנתיב הגרעיני הצבאי, מתוך שאיפה לאזן את עוצמתה הגרעינית של איראן, הן ערב הסעודית, טורקיה ומצרים. בחינת המוטיבציות והיכולות העשויות לדרבן מדינות אלו לפתח תשתית גרעינית צבאית (גם באמצעות פיתוח של תוכנית גרעין אזרחית תחילה) או לנסות להשיג בשלב ראשון יכולת הרתעה גרעינית "מן המדף" מצביעה על כך שערב הסעודית היא המעצמה האזורית שסביר ביותר להניח שתלך לכיוון הגרעיני הצבאי. גם אם "רק" איראן וערב הסעודית הן אלו שיגיעו ליכולת גרעינית צבאית, ייווצר במזרח התיכון מצב אסטרטגי חדש שיהיו לו משמעויות מרחיקות לכת עבור ישראל.

לצד בחינת המוטיבציות והיכולות העשויות להעלות מדינות אלו על הנתיב הגרעיני הצבאי, יש לבחון גם גורמים מרסנים וקשיים שיעמדו בדרכן אל הגרעין. תהליך בנייתה של יכולת גרעינית עצמאית יהיה ממושך ותובעני ועל המדינות שיבקשו לממש אופציה ארוכת טווח זו יהיה למצוא מענה לטווח הקצר־בינוני, שיוכל להתמודד עם האתגר הגלום בהשלמה אפשרית של תוכנית הגרעין האיראנית. קנייה של יכולת גרעינית "מן המדף", מעבר לעלויות הכלכליות הגבוהות שלה, תהיה כרוכה בעמידה בתנאים שיציבו המדינות שאמורות לספק יכולת כזאת, כמו גם בלחצים שיופעלו מצד מדינות מובילות שלא לעשות כן. משמעותם של מהלכים בכיוון זה עלולה להיות חיזוק הקשרים עם מדינות שחלקן מוקצות בקהילה הבינלאומית, על המחירים המדיניים והביטחוניים שיתלוו לכך. זאת ועוד, להצטרפות אפשרית של ערב הסעודית, טורקיה ומצרים למרוץ חימוש גרעיני, גם אם התהליך לא יושלם, תהיה השפעה משמעותית על המזרח התיכון, משום שמדינות נוספות באזור יחושו שהן מאוימות.

מספר מדינות במזרח התיכון הצהירו בעשור האחרון כי הן מעוניינות בתשתית גרעינית אזרחית, שבפועל עלולה להוות בסיס לתוכנית צבאית. עיראק הביעה עניין בפיתוח גרעיני אזרחי בפיקוח הסוכנות הבינלאומית לאנרגיה אטומית (להלן סבא"א); ירדן מבקשת להתניע, תוך קשיים כלכליים ומדיניים לא מבוטלים, תוכנית גרעין כדי לעמוד בדרישות גדֵלות לאנרגיה, תוך שהיא מסרבת לוותר על זכותה להעשיר אורניום בשטחה; מדינות המפרץ, בראשן איחוד האמירויות הערביות, החלו גם הן בשנים האחרונות לקשור קשרים עם גורמי חוץ במטרה לפתח תוכניות גרעין בשטחן ואף החלו להקים תשתית טכנולוגית־מדעית הדרושה למטרה זו.

הטווח המיידי־קצר

תוכנית הגרעין האיראנית לא מתקדמת בקצב שבכירי קהילות המודיעין במערב העריכו כי יתרחש ויקרב אותה לקראת יכולת גרעינית צבאית.[2] למרות זאת, הכרזה של איראן על הגעה ליכולת גרעינית צבאית, או עריכת ניסוי גרעיני על ידה, יגבירו את תחושת האיום בקרב שכנותיה. תפישת האיום, שמקורה בחתירתה של איראן לבכורה אזורית, תתעצם במיוחד בערב הסעודית, שהיא המתחרה האידיאולוגית והגיאו־אסטרטגית העיקרית של איראן במרחב. ערב הסעודית לא תוכל לעמוד מנגד נוכח התפתחות כזו, ובזכות המשאבים והאמצעים הכלכליים שבידיה היא תוכל לנסות ולגייס תוך זמן קצר יחסית מענה לאיום האיראני המתעצם.

בכירים בממלכה הסעודית, הנמצאת בעיצומה של התעצמות צבאית קונוונציונאלית מהנרחבות בתולדותיה, הצהירו לא פעם כי היא מתנגדת לפיתוח נשק גרעיני וכי היא מתרכזת בתוכנית גרעינית אזרחית שתכליתה לענות על צרכי אנרגיה של הממלכה ולהפחית את תלותה בנפט; ואולם, ערב הסעודית כבר בחנה בעבר גם את הנתיב הגרעיני הצבאי ואף הידקה לשם כך את שיתוף הפעולה עם מספר מדינות, בראשן פקיסטן, שעימה היא מקיימת שיתוף פעולה צבאי רב־שנים ובמסגרתו אף מימנה חלק מפרויקט הגרעין הפקיסטני.[3] בשורה של התבטאויות חריגות בנושא הגרעיני מאז 2011 בלטה נכונות סעודית לבחון את הנתיב הגרעיני אם לא יעלה בידי הקהילה הבינלאומית לעצור את ההתגרענות הצבאית של איראן,[4] ואפשר שהדבר מעיד על תפנית במדיניות הסעודית. עם זאת, בשל היותה חסרת תשתית ידע עצמאית, ניתן להעריך כי אם ערב הסעודית תגמור אומר לפנות לנתיב הגרעיני, היא תעדיף לרכוש מרתיע גרעיני "מן המדף".

"מטריית הגנה" אמריקאית נראתה לאורך השנים עדיפה לסעודים על פני חתירה עצמאית לתשתית גרעינית צבאית. עם זאת, ההשלכות של הימצאות נשק גרעיני באיראן על ביטחונה של הממלכה וכן סימני שאלה גוברים, בראיית ריאד, באשר לנכונותה של ארצות הברית להמשיך ולהעניק לה משענת ביטחונית, עשויים לשנות את מאזן השיקולים הסעודי. יותר מלכל מדינה אחרת במזרח התיכון, יש לה מניע אידיאולוגי־אסטרטגי להשגת נשק גרעיני וכן יכולות כלכליות לעשות זאת. דניס רוס, לשעבר היועץ הבכיר לענייני המזרח התיכון של הנשיא ברק אובמה, חשף כי המלך עבדאללה הזהיר במפורש את נשיא ארצות הברית כי אם איראן תשיג נשק גרעיני, ערב הסעודית תלך מיד בעקבותיה.[5]

לא מן הנמנע כי ערב הסעודית תאפשר לפקיסטן להציב בתחומה נשק גרעיני. ריאד תוכל אז לטעון כי צעד זה לא מהווה הפרה של האמנה למניעת תפוצה גרעינית (NPT) שהיא חתומה עליה, במיוחד אם ראשי הקרב יישארו בשליטה פקיסטנית. גארי סיימור, יועץ הנשיא אובמה לבקרת נשק, התייחס כבר ב־2008 לשיתוף הפעולה הצבאי בין ערב הסעודית לפקיסטן וטען כי "לא ניתן לשלול אפשרות להצבה, של כוחות פקיסטניים, הפעם גרעיניים, בערב הסעודית".[6] ואכן, אין להוציא מכלל אפשרות תרחיש כזה, גם אם הוכחש הן על ידי פקיסטן והן על ידי ערב הסעודית. נראה שבמקביל להתקדמות תוכניתה הגרעינית של איראן תיתכן הגברת הלחץ הסעודי על פקיסטן לספק לה ביטחונות גרעיניים מידיים או תוך זמן קצר. במקרה כזה נראית הצבת נשק גרעיני פקיסטני בתחומי ערב הסעודית סבירה יותר מאשר העברה של ראשי קרב גרעיניים מפקיסטן ישירות לידי הסעודים.

צפי לטווח בינוני־ארוך

לצד ערב הסעודית, גם טורקיה היא מתחרה של איראן על הגמוניה אזורית. המתח בין טורקיה לאיראן החריף על רקע מלחמת האזרחים בסוריה ותמיכתה של איראן במשטרו של בשאר אל־אסד.[7] דוברים איראניים אף השמיעו איומים מפורשים כלפי טורקיה, בין היתר בכוונה להרתיעה מלהתערב צבאית בסוריה. איומים אלה חיזקו אצל חלק את ההערכות כי טורקיה תחתור לפיתוח יכולת גרעינית עצמאית כמענה לאתגר שמציבה בפניה איראן, במיוחד נוכח התקדמותה לעבר השגת יכולת גרעינית צבאית.[8]

גם המתח בין טורקיה לבין חברותיה בנאט"ו עלול לדרבן אותה לפנות לנתיב גרעיני עצמאי. המתיחות בינה ובין יתר החברות בברית נובעת מאי־התקדמות המגעים סביב קבלתה של טורקיה לאיחוד האירופי וכן נוכח המשקעים המרים שנותרו בה עקב

סירובן הראשוני של חלק מחברות נאט"ו לבקשתה להציב בשטחה מערכות התרעה וסוללות "פטריוט" במלחמות המפרץ של 1991 ו־2003. בטורקיה גם נשמעת ביקורת חריפה על כך שהקהילה הבינלאומית לא עושה די ביחס למתרחש בסוריה[9] ושעל אף השלכותיה המאיימות של המלחמה שם על טורקיה, נאט"ו כנראה לא יפעל באופן מעשי כדי לסייע לה – אם כי הארגון נענה לבקשת טורקיה להציב סוללות פטריוט בתחומה.

טרם פרוץ גל המהומות שזעזע את העולם הערבי, רווחה בטורקיה התפישה כי האיום האזורי הנשקף לה הולך וקטן. ואולם, האירועים בסוריה, הידרדרות היחסים עם איראן, וכן העלייה ברמת האלימות במאבק הפנימי עם הכורדים (ובפרט עדויות לכך שאיראן וסוריה שוב מסייעות למחתרת הכורדית – פ.ק.ק.) יצרו גישה פסימית יותר בקרב הציבור בטורקיה ביחס לעתידה של המדינה.[10] במקביל, דווקא התגברה במעט ההערכה בציבור הטורקי, כי ברית נאט"ו הכרחית לביטחונה של טורקיה – מ־30 אחוזים ב־2010 ל־38 אחוזים ב־2012.[11]

טורקיה מקדמת את בניית היכולות הצבאיות שלה בהתאם לתחושת האיום הגוברת עליה. בשנים האחרונות הושם הדגש במודרניזציה מקיפה של הצבא הטורקי ובפיתוח יכולות מתקדמות עצמאיות בתחום תעשיות הנשק. במסגרת זאת, טורקיה מבקשת לפתח טילי קרקע־קרקע בעלי טווח של יותר מ־2,500 ק"מ[12] – כוונה המרמזת על אפשרות לבחינת הנתיב הגרעיני, שכֵּן רוב המדינות המפתחות טילים לטווח זה מעוניינות בהם לצרכי בניית יכולת הרתעה גרעינית. במקביל, טורקיה אינה מסתפקת בתוכניות של נאט"ו למערך הגנה מפני טילים ומקדמת בניית מערך הגנה עצמאי.[13]

טורקיה מפתחת תוכנית גרעין אזרחית משמעותית שיכולה להוות בסיס עתידי לתוכנית צבאית. במסגרת "חזון 2023" לציון חגיגות מאה שנה לרפובליקה הטורקית, הצהירה טורקיה על כוונתה להקים שלושה כורים גרעיניים בשטחה, שלצורך בנייתם היא תיעזר בחברות זרות, כחלק מתוכנית להקמת כעשרים כורים עד שנת 2030.[14] ב־2010 חתמה טורקיה על עסקה עם החברה הממשלתית הרוסית "רוסאטום" לבניית תחנת כוח בת ארבע יחידות בהספק של 1,200 מגה־וואט חשמל. עלות העסקה היא עשרים מיליארד דולר והיא כוללת כורי מים קלים שהפעלתם אמורה להתחיל ב־2018. [15]בדיונים על הקמת כור שני הועלתה אפשרות לשיתוף פעולה לצורך זה בין חברות דרום קוריאניות לאיחוד האמירויות.[16] לטורקיה אין תוכניות מעשיות לפתח בתחומה יכולות של מעגל דלק, אך ראש ממשלתה, רג׳פ טייפ ארדואן, הצהיר שהיא שומרת לעצמה את הזכות לעשות כן.[17] בניגוד לעבר, יש לטורקיה כיום המשאבים

הכלכליים והיציבות הפוליטית הדרושים לשם התקדמות בפרויקט גרעין אזרחי. גם צרכי האנרגיה הגדלים שלה מצדיקים לכאורה פנייה לכיוון זה.

למצרים אין תוכנית גרעין פעילה היכולה להפוך בטווח קצר לתוכנית גרעין צבאית. הנשיאים אנואר סאדאת וחוסני מובארכ החליטו נגד פיתוח גרעיני צבאי, אף שלא כל הגורמים במצרים היו תמימי דעים עם החלטה זאת: ב־1984 ביקש שר ההגנה של מצרים דאז, אבו ע'זאלה, אישור מהנשיא מובארכ לפתח נשק גרעיני, אך זה סירב והשר פוטר בשל כך.[18] יתר על כן, הסוכנות הבינלאומית לאנרגיה אטומית (סבא"א) גילתה באחת מביקורותיה השגרתיות במצרים חלקיקי אורניום מועשר לדרגה גבוהה, ולמצרים לא היה הסבר מניח את הדעת לגילוי זה.[19] מצרים חתומה על אמנת ה־NPT, ולאורך השנים הייתה תומכת קולנית בהפיכת המזרח התיכון לאזור חופשי מנשק גרעיני, קריאה שעליה חזר גם הנשיא מוחמד מורסי; אלא שבמצרים ניכר תסכול מכך שלאורך שנים נִתקל רעיון זה במכשולים משמעותיים,[20] ונראה שהטלטלה בעולם הערבי הרחיקה את אפשרות מימושו אף יותר. מצרים גם ממאנת לחתום על "הפרוטוקול הנוסף" של ה־NPT, צעד שהיה מאפשר לסבא"א לבצע בדיקות מדוקדקות יותר על אדמתה.

שאיפותיה של ההנהגה המצרית החדשה למנהיגות אזורית, כמו גם חשש מהתעצמותה של איראן והתקדמות תוכניתה הגרעינית, מגבירים את הסיכוי שמצרים תרצה לרכוש לעצמה כושר גרעיני צבאי, גם אם דרך פיתוח אזרחי ממושך.[21] בעת הנוכחית, ולמרות קיומו של מאגר לא מבוטל של מדענים ומהנדסים, מצרים רחוקה שנים רבות מיכולת לייצר בעצמה נשק גרעיני. ועם זאת, לא מן הנמנע שחילופי ההנהגה במדינה הביאו עמם תפנית מסוימת בחשיבה האסטרטגית גם בתחום זה. מיד לאחר היבחרו, הכריז מורסי, במהלך ביקור בסין, כי הוא מעוניין בחידוש תוכנית הגרעין האזרחית של ארצו כדי לעמוד בדרישה הגוברת לאנרגיה, תוך שהוא מדגיש כי מדובר בתוכנית לפיתוח מקורות אנרגיה גרעיניים לצרכי שלום: "אנחנו כבר לומדים את הנושא ובכוונתנו לפתוח מחדש את תוכניות הכורים הגרעיניים שהוזנחו ולהגיע למצב של אנרגיה נקייה...".[22] באותה העת הודיע משרד החשמל והאנרגיה של מצרים כי הוחלט לדבוק בתוכנית קודמת שמטרתה להשלים עד שנת 2025 הקמתן של ארבע תחנות כוח גרעיניות וכי הכור הגרעיני הראשון אמור להיות מחובר לרשת החשמל בשנת 2019. תאגידים וחברות בינלאומיות מצרפת, ארצות הברית, רוסיה וקוריאה הביעו עניין בהגשת הצעות לפרויקט זה.[23]

מצרים מדגישה אמנם את צרכי האנרגיה שלה כבסיס לשאיפתה לתוכנית גרעין, אך משקלה האזורי והעובדה כי היא רואה עצמה באופן מסורתי כמנהיגת העולם

הערבי עשויים להביא את מנהיגיה לבחור, אפילו אם לא באופן מיידי, גם באופציה של פיתוח גרעיני צבאי. למצרים יש היכולת, הן מבחינת התשתיתית הטכנולוגית והן מבחינת כוח האדם, לקדם פרויקט כזה, ופנייתה לנתיב הגרעיני מותנית בעיקר בהחלטה מדינית ובנכונות להקצות משאבים לשם כך.

סוגיית הגרעין המצרי קשורה גם ליחסים עם ישראל. אם ימשיך הכרסום בהסכם השלום בין שתי המדינות, ייתכן וגם הוא יהווה תמריץ למצרים ללכת בכיוון הגרעיני הצבאי. יש לציין בהקשר זה כי מאז 2005 קראו בכירים בתנועת "האחים המוסלמים" לפיתוח "תוכניות לאומיות מיוחדות", בכלל זה תוכנית גרעין.[24] חלקם הצהירו כי "אנו [המצרים] מוכנים לרעוב לשם כך", בעוד אחרים טענו כי זו דרך יעילה יותר לשמור על ביטחונה של מצרים מאשר באמצעות אזור חופשי מנשק גרעיני.[25] מנהיג "האחים המוסלמים" במצרים, מוחמד בדיע, אף הצהיר: "הציונים מבינים רק כוח... זה יהיה רק באמצעות הג'האד הקדוש והקרב מצד כוחות ההתנגדות. ביום בו ישראל תדע שאנו נוקטים מדיניות זו ומניפים את דגל הג'האד ויוצאים לשדה הקרב, אז היא תירתע ותבלום את עריצותה".[26] גם הצהרה מעין זו יכולה לעודד כוונות לפיתוח תוכנית גרעין צבאית.

ערב הסעודית, על אף שהיא בעלת עתודות הנפט העולמיות המוכחות הגדולות ביותר ויצואנית הנפט הגדולה בעולם, החלה בשנים האחרונות בהכנות לפיתוח תוכנית גרעין אזרחית. לצד איחוד האמירויות, שהחלה כבר בבניה בפועל של הכורים,[27] גם ערב הסעודית הגבירה את מאמציה בכיוון זה במטרה להפחית את ההסתמכות על נפט וגז לצריכה פנימית ולשמר, ואולי אף להגדיל, את יכולת ייצוא הנפט שלה. תשתית גרעינית תרחיב את הבסיס התעשייתי בערב הסעודית ותספק פתרונות הכשרה ותעסוקה לסעודים רבים. בהתאם לכך נחנכו בממלכה שורה של מיזמים ונחתמו הסכמים לשיתוף פעולה עם מספר מדינות, ביניהן דרום קוריאה, ארצות הברית, צרפת, רוסיה וסין. כן דווח כי כבר החל תהליך של בחירת האתרים המיועדים לכורים וכי בנייתו של הכור הראשון אמורה להסתיים עד שנת 2020. המדובר בהקמתם של 16 כורים גרעיניים למטרות ייצור חשמל והתפלת מים – אחד הפרויקטים הגדולים בהיקפו בהיסטוריה של הממלכה – הכרוכה בהשקעה של יותר ממאה מיליארד דולר לאורך שני עשורים.[28]

בקיץ 2011 דווח כי ארצות הברית מנהלת מגעים עם ערב הסעודית על הסכם, לפיו יותר לה לעסוק בפעילות גרעינית אזרחית ובתמורה תדאג וושינגטון לספק לה ידע והכשרה בתחום זה וכן חומרים גרעיניים. המגעים התנהלו על בסיס מזכר ההבנות בין שתי המדינות מ־2008, שכלל התחייבות סעודית להימנע מפעילות רגישה בתחום הגרעיני. עם זאת, ערב הסעודית אותתה במספר מקרים כי לא תוותר על זכותה

להעשיר אורניום בתחומה.[29] רמזים אלה עוררו חשד שמא יש לה כוונות נוספות מעבר לפיתוח גרעין לצרכים אזרחיים. בנוסף, אין ביטחון שהממלכה תסכים לקבל על עצמה התחייבויות בתמורה לסיוע בינלאומי , בדומה לאלו שקיבל על עצמו איחוד האמירויות, ובכללן חתימה על "הפרוטוקול הנוסף" של סבא"א. כמה חברי קונגרס אמריקאים כבר העלו ספקות באשר לנכונותה של ערב הסעודית לקבל על עצמה הגבלות על הפרדת פלוטוניום והעשרת אורניום והביעו דאגה מההשלכות האזוריות של עמדתה זו.[30]

חסמים בדרך לגרעין

אם איראן תחשוף את פיתוח היכולת הגרעינית הצבאית שלה, סביר להניח שערב הסעודית, טורקיה ומצרים תשאפנה לפתח יכולת דומה, בין השאר מטעמים של יוקרה ויתכן אף בשל לחץ ציבורי להגיב בתוכנית מתחרה. עם זאת, קיימת אפשרות שאיראן, מסיבות שונות, תבחר לדחות את הפריצה לעבר נשק גרעיני אך לשמור על כמויות האורניום המועשר בדרגה נמוכה שכבר צברה ועל היכולת להתאים ראש קרב גרעיני לטילי קרקע־קרקע שברשותה, כלומר תישאר לאורך זמן מדינת סף.[31] במקרה כזה, המדינות השכנות יוכלו להמשיך "להכחיש", לפחות חלקית ומבחינה פומבית, את האיום הנשקף להן מצד איראן ולדחות את ההחלטה לפנות לנתיב הגרעיני.

גורם שיתמוך בשיקולי הדחייה הוא ההתנגדות הבינלאומית המשמעותית לתוכניות גרעין צבאיות. הקהילה הבינלאומית דבקה במשטר ה־NPT, על אף מקרים של הפרה שלו. על כן, יש לשער כי קשיים ומחירים פוליטיים הכרוכים בפיתוח יכולת גרעינית צבאית ימשיכו וירתיעו את ערב הסעודית, טורקיה ומצרים מבחירה באופציה זו. אם תחצה איראן את הסף הגרעיני, תפחת משמעותית היכולת של הקהילה הבין־לאומית להתנגד לכך שמדינות נוספות יהפכו לגרעיניות.[32] ואף על פי כן ניתן להעלות סברה, שכפי שמשטר ה־NPT לא קרס לאחר שצפון קוריאה הפכה להיות בעלת יכולת גרעינית והתפוצה הגרעינית בצפון־מזרח אסיה לא התרחבה, כך גם הפיכת איראן לגרעינית לא תביא לקריסתו של משטר זה, בעיקר משום שמרבית המדינות בעולם מעוניינות בשימורו.

ניתן לערער גם על ההנחה שאיראן גרעינית מהווה איום ביטחוני משמעותי במידה שווה על טורקיה, מצרים וערב הסעודית: בין איראן לטורקיה יש מחלוקות, והמתיחות ביניהן מהווה רקע לאיומים הדדיים הנשמעים מעת לעת. ובכל זאת, שתי המדינות ידעו לשמור לאורך השנים על גבול שקט פחות או יותר ביניהן. זאת ועוד, ככל שיימשכו

הסנקציות הבינלאומיות המוטלות על איראן בגין תוכניתה הגרעינית, כן תישמר תלותה ביחסיה הכלכליים עם טורקיה כדרך לעקוף חלק מההשלכות השליליות שלהן. לעומת זאת, בין מצרים לאיראן נוצרה מתיחות רבה לאחר חתימת הסכם השלום המצרי־ישראלי, שנמשכה לאורך תקופת שלטונו של מובארכ, אך לאחר עליית "האחים המוסלמים" לשלטון נוצר פוטנציאל להתקרבות מסוימת בין שתי המדינות. בכל מקרה, קשה לדמיין מצב בו איראן תאיים במתקפה גרעינית על מצרים.

גורם מרסן נוסף מפני הליכה לעבר נשק גרעיני הוא יחסיהן של ערב הסעודית, טורקיה ומצרים עם ארצות הברית. שלוש המדינות מייחסות חשיבות רבה ליחסים אלה וטורקיה אף קשורה בברית צבאית רשמית לארצות הברית דרך חברותה בנאט"ו ונהנית מהערבות הגרעינית המוענקת לחברות הברית. אמנם, טורקיה בודקת מעת לעת את מידת מחויבותן של בעלות הברית לביטחונה וקרה שלא הייתה שבעת רצון מהגיבוי לו זכתה מצדן,[33] אולם באופן כללי היא מייחסת חשיבות רבה לחברותה בנאט"ו.

בין ארצות הברית לערב הסעודית קיימים יחסים ביטחוניים משמעותיים, על אף היעדר ברית רשמית בין השתיים. לאור קשייה של ארצות הברית לעצור את איראן בדרכה לגרעין, וכן נוכח העמדה שנקט הממשל האמריקאי בסוגיית חילופי השלטון במצרים – מה שנראה כזניחת בעלת ברית היסטורית – הסעודים מתייחסים ביתר חשדנות גם לשאלת התמיכה הפוליטית והצבאית האמריקאית בהם. מאז פרוץ אירועי "האביב הערבי" הופנתה ביקורת חסרת תקדים בחריפותה מכיוונם של בכירים סעודיים כלפי וושינגטון על מדיניותה באזור. לדבריהם, המדיניות האמריקאית עלולה להביא את ערב הסעודית לאמץ מדיניות עצמאית ומנוגדת למדיניות ארצות הברית.[34] עם זאת, ארצות הברית היא עדיין המעצמה היחידה היכולה לספק מטריית הגנה אפקטיבית לממלכה הסעודית, ודבר זה מובן היטב בריאד.

גם מצרים קשורה משמעותית לארצות הברית מאז 1979. אמנם, התהפוכות שעברו עליה מאז פרצה בה המחאה ההמונית שהביאה לנפילת שלטונו של מובארכ מעמידות אתגרים חדשים בפני הקשרים ביניהן, אך אין זה סביר להניח שמצרים תבחר לצאת נגד העמדה האמריקאית דווקא בנושא הגרעין. אפשר שסוגיה זו תהיה אחת מבין סוגיות נוספות שיעוררו מחלוקת בין שתי המדינות, אך קרוב לוודאי שמצרים תמשיך לדבוק גם אז במדיניות החותרת לקדם את יוזמת ההכרזה על המזרח התיכון כאזור חופשי מנשק להשמדה המונית.

מתעוררת השאלה האם חלק מההצהרות (שרובן לא נאמרו באופן פומבי) של דוברי מדינות שונות במזרח התיכון, לפיהן איראן גרעינית היא התפתחות שלא ניתן להשלים אתה ללא מענה גרעיני עצמאי, לא היוו בעיקר אמצעי לחץ על ארצות הברית

לפעול לעצירת איראן. אם איראן תצהיר בגלוי כי ברשותה יכולת גרעינית צבאית, יצפו מדינות האזור, לפחות טורקיה וערב הסעודית, כי ארצות הברית תתחייב מפורשות לביטחונן וכי למזער לא תיסוג ממחויבויותיה הקודמות להן. אם ארצות הברית תפגין מחויבות כזו ותצליח לעשות זאת תוך התחשבות ברגישויות הספציפיות של כל מדינה (במיוחד בחצי האי ערב בו הרגישות להצבת כוחות שאינם מוסלמים גבוהה), קרוב לוודאי שבמדינות אלו יסתפקו בכך. במבט השוואתי, כאשר מדינות באזורי עולם אחרים נאלצו להתמודד עם יריב גרעיני, מרביתן בחרו בסופו של דבר להסתמך על ערבויות ממעצמה ולא לפתח בעצמן יכולת גרעינית.[35] כך, ארצות הברית הצליחה בעבר להרגיע, לפחות חלקית, את בעלות בריתה האסייתיות מפני האיומים הגלומים בתפוצת נשק גרעיני באזורן.[36]

בבחינת הסיכוי להתפתחות מרוץ חימוש גרעיני במזרח התיכון, יש לדון לא רק בכוונות של הצדדים להתחמש בנשק גרעיני, אלא גם ביכולתם לממשן. מחקרים מראים שהשגת יכולת גרעינית צבאית כרוכה במאמץ ממושך יותר מבעבר[37] ונראה שמכשולים רבים יעמדו בדרכן של מדינות שיבקשו לרכוש לעצמן יכולת גרעינית עצמאית. למצרים יש תשתית וידע נדרשים, אך בעיותיה הכלכליות מקטינות את הסיכוי שהיא תלך לפרויקט כה יקר. לערב הסעודית יש מניע אסטרטגי לגבש מענה גרעיני להתגרענותה של איראן, וברשותה המשאבים הכלכליים הנדרשים לשם כך. עם זאת, היא סובלת ממחסור בכוח אדם מקומי מיומן ויש סימני שאלה לגבי יכולתה לייבא כוח אדם חיצוני שיסייע לקדם פרויקט כזה. שאלה פתוחה היא עד כמה ערב הסעודית תהיה מוכנה לשים את ביטחונה באופן בלעדי בידיה של פקיסטן. ניתן להניח שארצות הברית תפעיל לחצים על פקיסטן וערב הסעודית גם יחד במאמץ למנוע מהן הידוק שיתוף הפעולה הגרעיני ביניהן. באשר לטורקיה, נראה שברשותה יכולת כלכלית נדרשת וכן משאבי אנוש שניתן יהיה להכשיר לצורך קידום יכולת גרעינית. מנגד, התשתית הגרעינית הקיימת בטורקיה היא זניחה, ועל כן הכשרת כוח האדם הדרוש לשם קידום תוכנית גרעינית שם תארך זמן רב.

סיכום והערכה

טיעון מרכזי המנחה את המאמץ הבינלאומי למנוע מאיראן הגעה ליכולת גרעינית צבאית הוא החשש מפני מרוץ חימוש גרעיני במזרח התיכון. סביר להניח שערב הסעודית היא בעלת הסיכויים הגבוהים ביותר להצטרף למרוץ הגרעיני הצבאי בעקבות איראן. זאת, בשל תנאים ייחודיים לה, בראשם תפישת איום הגורסת שיכולת גרעינית בידי איראן

תהיה בעלת השפעה שלילית על ביטחונה ויציבותה של הממלכה, וכן בשל יכולתה הכלכלית שתאפשר לה לגבש מענה לאיום האיראני אף בטווח הזמן המיידי־קצר.

אם תיווצר מערכת גרעינית רב־קוטבית במזרח התיכון – אזור שבו נעשה בעבר שימוש בנשק בלתי קונוונציונאלי, והוא חסר מנגנונים מספקים להכלת סכסוכים ולבלימת הסלמה בלתי מבוקרת – ספק אם יתגבש בו מאזן הרתעה גרעיני יציב. מזרח תיכון שבו תהיה יכולת גרעינית צבאית "רק" לאיראן ולערב הסעודית יהווה סביבה אסטרטגית קשה ביותר לישראל.[38] התפתחות כזו תחריף את האתגרים הניצבים בפניה באזור מורכב ובעייתי ממילא, ובהם: סכסוכים בעצימות נמוכה; האפשרות שיכולות ומתקנים בלתי קונוונציונאליים יגיעו לידי גורמים תת־מדינתיים הפועלים מטעם מדינה (Proxies); מניעים ושיקולים דתיים בתהליך קבלת ההחלטות; היעדר מערכות מתקדמות של פיקוד ושליטה אצל חלק מהשחקנים האזוריים; סמיכות גיאוגרפית של היריבות המרכזיות באזור; היעדר הסדרי ביטחון אזוריים אפקטיביים וערוצי תקשורת אמינים וחופשיים לניהול משברים. סכנת ההסלמה הנובעת מאתגרים אלה מתעצמת נוכח האפשרות שתיווצר באזור מערכת גרעינית רב־קוטבית.

אפשר אף שמדינות בעלות מאגר גרעיני קטן יטו לעשות בו שימוש, משום החשש שלהן שכוח חיצוני יבקש לשלול מהן יכולת זו כל עוד היא בחיתוליה, ולכן פגיעה. השנים הראשונות שלאחר השגת יכולת גרעינית עלולות להיות לפיכך מסוכנות ביותר. פוטנציאל המשברים באזור הוא רב, ולא מן הנמנע כי התפרצותם תלווה הן באיומים של הסלמה גרעינית והן בנטייה גוברת לשקול שימוש בנשק גרעיני במסגרת עימותים קונוונציונאליים. גם אם ישראל תוכל לחיות עם איראן גרעינית על בסיס מאזן הרתעה יציב, עומדת בעינה השאלה האם יישמר לה חופש פעולה מדיני, ביטחוני וכלכלי מספק במערכת גרעינית רב־קוטבית.

הערות

1 "אובמה: לא נאפשר מרוץ חימוש גרעיני במזרח התיכון", **ידיעות אחרונות YNET**, 3 באפריל 2009; "ברק: איראן גרעינית תעורר מרוץ חימוש", **מעריב NRG**, 26 בינואר 2010; "ליברמן: המערכת הבינלאומית חייבת להפנים המשמעות של איראן גרעינית", **ידיעות אחרונות YNET**, 4 בספטמבר 2012; אמיר אורן, "ראש המודיעין האמריקאי מזהיר: איראן גרעינית תצית מרוץ חימוש מסוכן במפרץ", **הארץ**, 18 בנובמבר 2008.

2 עמוס הראל, "איראן עיכבה את התקדמות תוכנית הגרעין הצבאית ב־8 חודשים", **הארץ**, 9 באוקטובר 2012.

3 להרחבה ראו: יואל גוז'נסקי, "ערב הסעודית: אופציות גרעיניות פתוחות", בתוך: אמילי לנדאו וענת קורץ (עורכות), **סוגיות נבחרות בבקרת נשק**, מזכר 121, המכון למחקרי ביטחון לאומי, אוגוסט 2012.

4 Jay Solomon, "Saudi Suggests 'Squeezing' Iran Over Nuclear Ambitions", *The Wall Street Journal*, June 22, 2011.

5 חמי שלו, "ערב הסעודית הזהירה את ארצות הברית: נפתח נשק גרעיני אם איראן תעשה זאת", **הארץ**, 30 במאי 2012.

6 Thomas Lippman, *Nuclear Weapons and Saudi Strategy*, The Middle East Institute Policy Brief No. 5, January 2008.

7 יואל גוז'נסקי וגליה לינדנשטראוס, "טורקיה ואיראן: לא בהכרח שותפות אידיאלית", **עדכן אסטרטגי**, כרך 14, גיליון 1, אפריל 2011.

8 "Iran Renews Threat to Attack Turkey", *Hurriyet Daily News*, December 12, 2011.

9 "Turkey Calls for UN Security Council Reform Over Failure to Pressure Syria", *The Guardian,* October 13, 2012.

10 Emre Peker, "Turkey's Leader May Face Ally as Presidential Contender", *Wall Street Journal*, October 17, 2012.

11 Amanda Paul, "Transatlantic Trends and Turkey". *Today's Zaman*, September 25, 2012.

12 Yiftah Shapir and Gallia Lindenstrauss, "Plotting the Trajectory of Turkey's Ballistic Missile Program", *WMD Junction*, November 4, 2012.

13 Lale Kemal, "Turkey's Costly Missile Project draws Close Attention". *Today's Zaman*, February 6, 2011.

14 "Turkey Aims to Have at Least 20 Nuclear Reactors by 2030", *Today's Zaman*, February 1, 2011.

15 "Projects", *Rosatom.ru* (accessed: October 10, 2012).

16 "UAE Eyes Turkish Nuke Tender", *Turkish Weekly*, October 12, 2012.

17 Sinan Ulgen (ed.), *The Turkish Model for Transition to Nuclear Energy*, Istanbul: Centre for Economics and Foreign Policy Studies, December 2011, pp. 156.

18 יואל גוז'נסקי, אפרים אסכולאי וגליה לינדנשטראוס, "תוכניות גרעין אזרחיות במזרח התיכון: אביב או סתיו גרעיני", **עדכן אסטרטגי**, כרך 15, גיליון 1, אפריל 2012.

19 Joe Cirincione, "Egypt's Nuclear Dimension", *The Huffington Post*, February 13, 2001.

20 Jim Walsh, "Will Egypt Seek Nuclear Weapons? An Assessment of Motivations, Constraints, Consequences, and Policy Options", in: William C. Potter and Gaukhar Mukhatzhanova (eds.), *Forecasting Nuclear Proliferation in the 21st Century: A Comparative Perspective*, vol. 2, Stanford: Stanford University Press, 2010, p. 35.

21 Josh Rogin, "New poll: Egyptians turning toward Iran, Wanting Nuclear Weapons", *Foreign Policy*, October 19, 2012.

22 "מורסי מצהיר: נחדש תכנית הגרעין", אתר חדשות ערוץ 2, 30 באוגוסט 2012.

23 NTI Country Profiles, last updated August 2012.

24 רועי נחמיאס, "חברי פרלמנט מצרים: רוצים פצצת גרעין", **ידיעות אחרונות YNET**, 2 בפברואר 2007

25 Shaul Shay, "Will Egypt go Nuclear?", *BESA Center Perspectives*, Paper No. 182, September 13, 2012.

26 ג'קי חורי, "מנהיג האחים המוסלמים במצרים: נדרש ג'יהאד כדי לשחרר את ירושלים", **הארץ**, 13 באוקטובר 2012.

27 עד כה, רק איחוד האמירויות הצליח להתגבר על המכשולים הכלכליים, החוקיים והמדיניים

בדרך לתוכנית גרעין אזרחית. האיחוד צפוי לחבר ארבעה כורים מתוצרת קוריאנית לרשת החשמל בין השנים 2017–2020 באתר בברקה, 300 ק"מ מערבית לאבו דאבי. לוח הזמנים למימוש המיזם הוא שאפתני וחסר תקדים – פחות מעשור בין פרסום המדיניות ובין הצפי לחיבור הכור לרשת החשמל.

28 Muhammad Humaidan, "16 Saudi Nuclear Reactors to Cost $300 Billion", *Arab News*, June 1, 2011.

29 "Saudi Arabia may Enrich Uranium for Nuclear Plants", *Arab News*, June 17, 2010; See also: Hussein Shobokshi, "The Saudi Nuclear Program", *Asharq Alawsat*, October 15, 2012.

30 Kelley Sayler, *The Wisdom of a U.S.-Saudi Arabia 123 Agreement*, Center for Strategic and International Studies, August 2011.

31 על מדינת סף בהקשר של איראן, ראו: עמוס ידלין ויואל גוז׳נסקי, "הדרך (האיראנית) השלישית" **עדכן אסטרטגי**, כרך 15, גליון 1, אפריל 2012.

32 עמוס ידלין ואבנר גולוב, "איראן גרעינית: תמריץ למרוץ חימוש אזורי," **עדכן אסטרטגי**, כרך 15, גיליון 3, אוקטובר 2012.

33 להרחבה ראו: גליה לינדנשטראוס, "טורקיה והגרעין: עדיין לא שם", בתוך: **סוגיות נבחרות בבקרת נשק**, מזכר 121, המכון למחקרי ביטחון לאומי, אוגוסט 2012.

34 Nawaf Obaid, "Amid the Arab Spring, a U.S.-Saudi Split", *The Washington Post*, May 16, 2011; Tariq Alhomayed, "Living with Obama for another four Years?", *Asharq Alawsat*, 8 November 2012.

35 יאיר עברון, "לא רצים להתגרען", **הארץ**, 22 באוגוסט 2012.

36 Walsh, "Will Egypt Seek Nuclear Weapons?", p. 40.

37 Jacques E. C. Hymans, *Achieving Nuclear Ambitions: Scientists, Politicians and Proliferation*, Cambridge: Cambridge University Press, 2012, p. 5.

38 ישנה מחלוקת לגבי מידת היציבות של מאזן הרתעה רב־קוטבי. אסכולה אחת שמייצגה הבולט הוא קנת וולץ, טוענת שהופעתו של נשק גרעיני לא רק מאיטה מרוצי חימוש, אלא גם מאלצת את הצדדים לפעול באופן רציונאלי ושקול. זאת, משום שבעקבות האיום בהרס מוחלט, מדינות נזהרות יותר ממשברים העלולים להוביל לעימות. לטענתו, האיום גורם לשינוי בדפוסי קבלת החלטות גם במקומות בהם לא נצפתה רציונאליות בתחילה. תיאורטיקנים "פסימיים", דוגמת סקוט סאגן, שנעזר בתיאוריה ארגונית כדי לבסס את טיעוניו, גורסים כי הדבר עלול להוביל לאסקלציה, אם במתכוון ואם בשגגה, בוודאי בהיעדר מנגנונים אזרחיים של איזונים ובלמים שיענו אחר הדרישות המבצעיות לשמירה על הרתעה יציבה. לדידו, הופעתו של הנשק הגרעיני מסוכנת באופן אינהרנטי, והעובדה שלא הייתה מלחמה גרעינית עד כה היא יד המקרה בלבד. להרחבה ראו:
Scott Sagan and Kenneth Waltz, *The Spread of Nuclear Weapons: A Debate*, New York: Norton, 1995; Kenneth Waltz, "Why Iran Should get the Bomb", *Foreign Affairs*, July-August 2012; Colin Kahl and Kenneth Waltz, "Iran and the Bomb: Would a Nuclear Iran make the Middle East more Secure?", *Foreign Affairs*, September-October 2012.